

حمزه نامه

نسخه مصور مکتب هندو ایرانی

مریم فدایی - کارشناس ارشد هنر / گرایش پژوهش هنر

هنر تصویرگری در کنار سنت شفاهی داستان سرایی از دیرباز سابقه طولانی در بین اقوام مختلف داشته و در این میان افسانه‌ها و داستان‌های خیالی از اساطیر ملتها به دلیل انتقال مفاهیمی که در ورای صور ظاهری آن قرارداد اهمیت ویژه‌ای کسب کرده است. نقاشی - خیمه شب بازی - نمایش و داستان خوانی قصه‌های کهن نمونه‌های متفاوتی است که متناسب با فرهنگ و موقعیت‌های خاص اقلیمی از گذشته تا کنون تداوم داشته و نقل داستانهای واقعی از شخصیت‌های مذهبی گاه به دلیل علاقمندی پیروان اعتقادی آن رنگ تخیل به خود گرفته‌اند که در تصاویر نگارگری داستانهای آن به شکل پرده نقاشی مذهبی و تاریخی تأثیر جدی گذاشته است. در این میان داستان کتب تخیلی و گاه دینی با گسترش ابزارهای هنری در دنیای فرهنگی به اشکال مختلف مصور گردید که در آن رد پای از باورها - سنت - اعتقادات و فرهنگ اقوامی که به نوعی در تصویر سازی آن سهیم بودند، دیده می‌شود. هنر نقاشی و نگارگری ایرانی با انتقال به کشورهای متمدن همجوار مانند هند و عثمانی نمونه بارزی از این ادعا است که با مطالعه طرح‌ها و تصاویر - رنگ آمیزی‌ها و فنون موجود در اسلوب بکار رفته توسط هنرمندان هندو عثمانی می‌توان به دستاوردهای فرهنگی و هنری انتقالی پی برد که چگونه در خلق و ابداع یک سبک خالص با روحیه کاملاً اصیل هند یا عثمانی در بدنه نقاشی مکتب ایرانی صاحب ایده باشند مانند کتاب شاهنامه فردوسی - حمزه نامه - خاوران نامه که بارها با سبکهای مختلف تصویر گری شد و در قالب نمایش - نسخه خطی - تابلو نقاشی و پرده خوانی دو نظام کلامی و تصویری را در کنار هم قرار داده است. در این مقاله بنا به سختی موضوعی آن با فرهنگ و هنر نقاشی هندی کتاب حمزه نامه اثر نفیس و جاودانه دوره اکبری از شاهان دوره مغولی هند انتخاب شده است تا بدینوسیله با معرفی این اثر به عنوان یکی از منابع اصیل به مطالعه سبک هنری این نقاشی در کنار معرفی هنرمندان و ویژگی‌های این اثر جاودانه بپردازیم.

مکتب هنری نقاشی دوره مغولی هند

هنر نقاشی و تصویر سازی نسخه‌های مصور دوره گورکانی هند مشهور به مکتب مغولی با حمایت همایون شاه پسر بابر نوه تیمور و زیر نفوذ هنر نقاشی دوره صفوی ایران رشد کرد یکی از عوامل تأثیر گذاری سنت تصویر سازی ایرانی در نقاشی هندی دوره گورکانی تبعید اجباری همایون به ایران بود که در عصر شاه تهماسب (۹۳۰-۹۸۴ ه.ق) اتفاق افتاد و در این دستگاه هنرمندان متعددی از خوشنویسی - نسخه سازی - نقاشی و... فعال بودند که در بدو بازگشت همایون به هند از دوتن از استادان بنام میر سیدعلی و عبدالصمد شیرازی در سال ۹۵۶ ه.ق استفاده شد. آنها در راه بازگشت به هند اورا همراهی کردند و جهان هنری دوره گورکانی هند و صفوی به واسطه نقاشی - ادبیات - خوشنویسی در ارتباط نزدیک با هم قرار گرفتند که از عوامل اصلی آن اشتراک زبان و ادبیات فارسی بین گورکانیان هند و صفوی در ایران است. دوره اکبر شاه دوره اعتلای هنر نقاشی و خوشنویسی است زیرا این شاه علاقه بسیاری به تصویر سازی و نقاشی داشت و در قلمروی او هنرمندان بسیاری حضور داشتند که با تبارهای مختلفی بخصوص از ایران در کارگاه‌های سلطنتی او فعالیت می‌کردند. حمایت و تشویق اکبر شاه باعث شد تا کارگاه‌های هنری نقاشی که در کار مصور سازی و باز نویسی داستان‌های تاریخی بودند از حمایت ویژه‌ای بر خوردار باشند و در قدم اول کارگاه‌های هنری او به کار مصور سازی شاهکارهای ادب فارسی و در قدم دوم به ترجمه فارسی حماسه‌های هندی برای آشنایی مسلمانان نسبت به منش هندوان به کار گرفته شود. در چنین کارگاههایی بود که اثر چشمگیر حمزه نامه ساخته شد که در جریانات بعدی نقاشی هند سهم بسزایی داشت.

نسخه مصور حمزه نامه از دو جهت مهم است یکی به لحاظ محتوای موضوعی آن و دیگری ظاهر اثر و نوع ساختار این اثر فرهنگی است که حاصل ۱۵ سال تلاش هنرمندان مکتب هندوایرانی می باشد. محتوای داستان شرح موقعیت شخصیت‌های مذهبی و خیالی داستان حمزه صاحبقران یا عمومی پیامبر اسلام (ص) است که در قالب حماسی و بار مذهبی مورد توجه شاهان مسلمان هند قرار گرفت. در واقع «حمزه نامه مجموعه مصوری از داستان‌های خیالی امیر حمزه صاحبقران است که شامل ۱۴ جلد و ۱۴۰۰ نگاره بود که در مدت ۱۵ سال از سال ۹۶۷ ه.ق تا ۹۸۲ ه.ق توسط نقاشان کارگاه سلطنتی اکبر شاه مصور شده است [۱]» شرح اصلی این کتاب مبارزات امیر حمزه عمومی پیامبر اسلام (ص) با کفار است که از دلایل جذابیت این اثر قطع بزرگ تصاویر - درشت نمایی عناصر تزئینی و از همه مهمتر استفاده از پرده های آن در سنت نقالی است. از خصوصیات عظیم این اثر تلفیق زندگی اشرافی گورکانیان هند با اصالت نقاشی صفوی در کنار ابداعات نقاشی هندی است که متناسب با محیط جغرافیایی و فرهنگی هند کار شده است. داستان‌های حمزه نامه با اسامی مانند داستان امیر حمزه صاحبقران - قصه حمزه - رموز حمزه - حمزه نامه شناخته شده است. این مجموعه از سنت ادبی شفاهی گرفته شده که در گذشته در قهوه خانه های ایران در رابطه با داستان‌های شاهنامه و شرح پهلوانی های رستم نقل می شده است. این داستانها در اثر نفوذ فرهنگ و هنر ایرانی به هند راه یافت و متأثر از فرهنگ هنر قرن ۱۰ ه.ق در کارگاه سلطنتی اکبر شاه مصور شده است. «این اثر به زبانهای مختلف ترجمه شده و در بین اعراب - ترکها - هندی‌ها طرفدار دارد تا جایی که در ادبیات پنجابی گونه‌ای حماسه منظوم مشهور به جنگ نامه به وجود آمد که به شدت متأثر از شاهنامه فردوسی است و جنگ امیر حمزه یکی از آنها است. همچنین روایت عربی آن با عنوان قصه الامیر حمزه الپهلوان در ۴ جلد در قاهره چاپ شد. روایات حمزه نامه در ادب مسلمانان موجود است و در هند و پاکستان به صندلی نامه شهرت دارد حتی روایاتی از داستان آن به نام طلسم هوش را در ۸ جلد در خلال سالهای قرن ۱۹ و ۲۰ م. به چاپ رسید و بعدها با نام طلسم هفت پیکر در ۳ جلد تجدید چاپ شد. روایات اردو و عربی آن با فارسی یکی است و بسیاری از اسامی ایرانی آن هم به همان شکل منتقل شده است مانند نام مهر نگار که در روایت عربی آن به مهر دکار تغییر کرد و به جای نام قباد از قباط استفاده شد. از نمونه داستانهای حمزه نامه در ادبیات مردم مالزی - اندونزی - کروات - صرب - اسلاو - گرجی دیده شده است. [۲]» نسخه اصلی آن شامل تصویر زیادی بوده که در حال حاضر ۱۳۴ تصویر به صورت پراکنده در موزه ها و مجموعه‌های خصوصی نگهداری می شود. این نقاشی ها بر پارچه ترسیم شده و بزرگترین نگاره های هندی است که در حدود ۶۷×۵۱ سانتی متر و با احتساب حواشی آن بالغ بر ۷۹×۶۴ سانتی متر می باشد. داستان‌های حمزه نامه بر اساس زندگی دو مرد با اسم مشابه اما با سابقه متفاوت ساخته شده است. یکی حمزه عمومی گرامی پیامبر اسلام (ص) و دیگری حمزه ابن آذرک مشهور به حمزه ابن عبدالله، والی خراسان و سیستان دوره هارون الرشید است. در واقع حمزه قهرمان مرکز داستان‌های مذهبی این اثر است که در قرن ۶ م. در عربستان به دنیا آمد و اطلاعات کمی هم از او در دست است. حمزه بدلیل مهارتش در نبرد و نفوذ فوق العاده ای که در خاندان بنی هاشم و قریش داشت به عنوان مومن ترین و مقتدر ترین قهرمان دوره اسلام مطرح شد. حمزه عمومی پیامبر اسلام (ص) در میدان نبرد رشادتهای چشمگیری نمود در جنگ احد توسط برده حبشی شهید شد. اهمیتی که برای دلاوری ها و شخصیت های خاص دینی و معنوی او در عصر پیامبر اسلام (ص) قایل بودند سبب گردید تا اقوام مسلمان بنا به ارادت و علاقه‌مندی به ساحت پاک نبی (ص) داستان‌ها و روایات به جا مانده از صدر اسلام را با تخیلات قومی و فرهنگی خود در آمیزند و با غنای هنری خود به آیندگان انتقال دهند که یکی از آنها حمزه عمومی پیامبر اسلام (ص) است. این موضوع برای کتب حماسی خاوران نامه با شخصیت محوری امام علی (ع) در قالب و وزن شاهنامه و داستان‌های تخیلی و افسانه ای جنگ با دیوان و پریان اتفاق افتاده است که نمونه دیگر آن کتاب حمزه نامه است. داستان‌های روایی حمزه نامه گاهی قهرمان را در مرکز و قایع تاریخی حقیقی قرار داده مانند حمزه عمومی پیامبر اسلام (ص) در کالبد حمزه ابن عبدالله است که در آن حمزه تلفیقی از دو شخصیت مذهبی و تاریخی است که ترکیب آن پارسایی و شجاعت و خیر خواهی است. پس حمزه نامه شرح زندگی تاریخی یا ترویج اسلام نیست بلکه فقط مجموعه ای از داستان‌های زیبا و سرگرم کننده است «خلاصه این داستان اولین بار توسط هاینریش گلوک در سال ۱۹۲۵ م جمع آوری شد که محل وقوع داستانها را شهر تیسفون مرکز شاهی ساسانیان ایران می داند و سیر داستان‌ها با ماجرای

انوشیروان و حمزه آغاز می‌شود و داستان‌های آن بر مبنای سفرهای حمزه و لشکر کشی‌های او به اسپانیا - آفریقای شمالی - روم - ترکیه - سرانندیپ است. در این سفرها حمزه و یارانش بر علیه کفار و اقوام بدوی و موجودات خارق‌العاده می‌جنگد و در نهایت داستان با جنگ احد و شهادت حمزه به پایان می‌رسد. این داستان‌ها مطالب در هم آمیخته‌ای است که تناسب زمان و تاریخ ندارد زیرا در یک جا از انوشیروان شاه ساسانی و جای دیگر از اردشیر بابکان نام می‌برد [۳]» زبان این کتاب ساده و محاوره‌ای است و یک راوی دارد و شیوه‌ارایی آن شفاهی یا نقلی است. موضوعات این داستان در شش گروه قرار دارد که شامل حماسی - تاریخی - اخلاقی و مذهبی - عاشقانه - خیالی - جادویی است و قهرمان اصلی آن حمزه عموی پیامبر اسلام (ص) در کنار قهرمانان نامدار - عیاران - شاهان و وزرا - زنان و پهلوانان - دیو و اژدها - نیروهای جادویی و هیولاها قرار می‌گیرد. ساختار تصویری این اثر بر خلاف سایر متون معمولی است و متن پشت تصویر قرار دارد و اشعار بر کاغذ نخودی با افشان طلا کار شده و هر صفحه ۱۹ سطر دارد. خط نستعلیق است و متن سازی برای هر داستان در یک صفحه قرار می‌گیرد که در همان صفحه آغاز و همان جا اتمام می‌یابد که از جذاب‌ترین مشخصه‌های حمزه نامه است که هر داستان را به شکل یک پرده تصویر سازی می‌کند ساخت این مجموعه عظیم به احتمال زیاد خارج از قدرت یک نقاش بوده است و اکبر شاه بنا به روایات تاریخی از نقاشان هندو و مسلمان استفاده کرده است که ریاست آن به عهده دو تن از نقاشان صفوی یعنی سید علی و عبدالصمد شیرازی است. تاثیر قلم این دو استاد در جلدهای اولیه این مجموعه به خوبی دیده می‌شود که شامل ترکیب بندی مناظر - جزئیات نگاره هابه سبک ایرانی است که در مقابل آن سنت تصویر سازی مکتب هندو ایرانی یعنی چهره سازی ها - معماری - بزرگ نمایی عناصر و استفاده از رنگهای درخشان هندی است. نگاره های مجموعه حمزه نامه بر مبنای ساختار روایی داستان و موضوعات آن ترسیم شده و بر پارچه نقاشی شده و سپس روی کاغذ متن قرار گرفته است و حواشی روی کاغذ بستر نقاشی چسبیده شده است که سبب شد تا قطع بزرگ نگاره ها و محکم بودن صفحات به واسطه چسباندن چند لایه بر هم تورق را قدری سخت نموده و تدوین اثر غیر ممکن شود. در نتیجه این اثر بیشتر به صورت پرده نقاشی و اجرای داستان‌ها در مقابل شاهان و تماشاچیان با صفحات جداگانه استفاده می‌شد. این شاهکار عظیم هندوایرانی یکی از آثار ارزشمندی است که از کارگاه هنری دربار گورکانی خارج شد جایی که محلی برای گرد همایی هنرمندان هندو و مسلمان سراسر آسیا بوده است و نقاشان مشهور هندی در تصویر سازی آن دست داشتند مانند «بساوان - دساوانتا - کساواداسا - شراوانا - ماه محمد - جاگانا - تارا - لعل - دارونت - باواناری - مخلص - مهسا - میترا و... [۴]». هر کدام از این نقاشی‌ها حاصل کار دو یا سه نقاش بود که یک سر پرست داشت که مسئول ترکیب بندی و طراحی اولیه و رنگ آمیزی و طرح چهره را هر کدام به عهده می‌گرفتند «بموجب کتاب تاریخ اکبری - تاریخ فرشته - مائر الامرا تهیه حمزه نامه در عهد اکبر شاه و بفرمان او صورت گرفت که دوازده جلد و ۱۴۰۰ نقاش داشته است و بنا به گفته عبدالقادر بدایینی مورخ اکبر شاه در سال ۱۵۸۲ م که سال ۲۸ سلطنت اکبرشاه بود جشن مفصلی برپا شد و در این مراسم مقدار زیادی از تصاویر که روی پارچه ترسیم شده بود را برای نمایش آویختند [۵]». یکی از نقاشان این اثر شاعر و هنرمند دربار اکبری «سید علی جدایی است که ۱۶ تصویر را نقاشی کرده است و به او لقب نادر الملک داده و ملا بدایینی او را مانی هند می‌نامد [۶]» درباره سبک نقاشی عهد اکبر گفته اند که نقاشان ایرانی و هندی هنگام تصویر برداری کتاب داراب نامه شاهنامه مونیخ - تیمور نامه دورانی را طی کردند که در آن از تقلید صرف ایرانی صرف نظر کردند تا اسلوب جدیدی را به وجود آورند که کاملاً هندی باشد و یقیناً حمزه نامه محصول این دوران است. این دوره تا سال ۱۵۹۰ م ادامه داشت و آثاری که بعد از این سده تولید شد سبکی پخته بود و نقاشان اکبر شاه حمزه نامه را پس از اتمام دوره آزمایش ساخته‌اند. روش نقاشی حمزه نامه در صفحات اول بسیار شبیه مکتب صفوی ایران است که به تدریج نفوذ آن کم شد و هنرمندان به سبک هند کار کردند مانند تصویری از صحنه تیر اندازی دختر ایرانی مهر دخت یا مهر نگار است که در آن تاثیر مکتب دکن هند در طرح جنگل‌ها و درختان دیده میشود در حالیکه بناها شبیه قصر سن ستیک در جنوب دهلی و آگرا است و یا مسجدی که شبیه مسجد احمد آباد گجرات است و چهره دختران مانند دختران جنوب هند نقاشی شده است یا صحنه تولد حضرت رسول (ص) و سقوط بتها است که طرح قصرها مایه کشمیری دارد اما منظره پشت صحنه مناظر راجستان غرب هند را به یاد می‌آورد «بزرگترین مجموعه تصاویر حمزه نامه به موزه ملی وین تعلق دارد که

۳ - شعار، ۱۳۲۷: ص ۶.

4- sivaramamurti"1970"p:89.

۵ - غروی، ۱۳۴۸: ص ۳۲.

۶ - عبدالرحمن، ۱۰۰: ص ۱۰۰.

شامل ۶۰ نقاشی است در حالیکه ۶ اثر آن در هند است که ۲ تا در آکادمی هنری بهارات کالای بنارس - موزه حیدر آباد - موزه بارودا - اردشیر نگهداری می کنند. در حال حاضر حمزه نامه در آمریکا است و شامل ۲۶ تصویر است که در موزه مترو پولیتن ۵ عدد - تالار هنری فریر - موزه بستون و لويس فيلادلفيا و مجموعه خصوصی و در موسسه هنری شيكاگو - موزه فوگ کامبریج - بنیاد کنور کیان نیویورک - مجموعه بیکفورد کلوند - سن مین کندف تعدادی از پرده های این اثر نفیس گزارش شده است اما در موزه ها و مجموعه های خصوصی انگلستان ۲۷ تصویر از حمزه نامه قرار دارد [۷].

شرح اجمالی داستانهای حمزه نامه

حمزه در این داستان داماد نوشیروان شاه ساسانی در ایران است که با مهر نگار دختر او ازدواج کرده و فرزندی بنام قباد - ابراهیم - علمشاه - بدیع الزمان - دارد. دشمن قسم خورده اش زمرد شاه مشرق است و هر کدام از طرفین عیارانی دارند که برخی زن هستند و مهمترین چهره عیار در این داستان زنی بنام خوش خرام است «در داستان حمزه نامه که مشتمل بر ۶۹ داستان است در ایران و با شهزادگی قباد آغاز می شود. وزیر او القش نام دارد و بزرگمهر که القش پدرش را کشته به دربار قباد راه می یابد و به سبب لیاقت جانشین القش میشود و او را به انتقام پدر می کشد. قباد پسری بنام نوشیروان دارد و بیوه القش کودکی به نام بختک به دنیا می آورد. بزرگمهر پیش بینی می کند که دشمن نوشیروان در سرزمین اعراب به دنیا خواهد آمد و قباد بزرگمهر را برای کشتن آن دشمن به مکه می فرستد. در مکه عبدالملک صاحب فرزندی به نام حمزه می شود و امیه ضمری صاحب پسری به نام عمرو می گردد عمرو و حمزه با هم بزرگ می شوند و پس از مرگ قباد و سلطنت نوشیروان وزارت به بختک میرسد و مطابق با پیش بینی او حمزه دشمن نوشیروان می شود. این اشخاص قهرمانان اصلی داستانهای حمزه نامه اند. حمزه به دربار نوشیروان راه یافته و به مهر نگار دختر او دل می بندد پس قول وفاداری به هم می دهند که رازشان آشکار می شود و حمزه و یارانش می گریزند و در پی جنگ با سپاه ارسالی نوشیروان او را شکست می دهد. پس از مدتی شاه سرانندیپ به نوشیروان نامه می فرستد که پهلوانی بنام لندهور به آنجا مسلط شده پس بختک نوشیروان را وا می دارد که امیر حمزه را به جنگ لندهور بفرستد به این شرط که پس از پیروزی بر آن با مهرنگار ازدواج کند. حمزه با سپاهانش لندهور را دستگیر می کند اما نوشیروان از دادن دختر به عرب ننگ دارد و به دلایل مختلف سعی می کند تا مهرنگار را به ازدواج حمزه در نیآورد. پس ابتدا تظاهر می کند مهر نگار مرده و هنگامی که دروغ آشکار شد به تحریک بختک حمزه را برای طلب مالیات روم و مصر و یونان می فرستد تا کشته شود اما حمزه پس از شکست مصریان دختر شاه ناصر مصری را به زنی می گیرد. آنگاه به تیسفون بازگشته و مهرنگار را از نوشیروان خواستگاری می کند اما شاه باز هم به نیرنگ متوسل می شود و حمزه را مرتباً درگیر نبرد می کند و در این نبردها همواره عمرو عیار خاص اوست. در بخشی از قصه پریان از حمزه کمک می خواهند تا دیوان را از سرزمین آنها برانند پس امیر دیوان را ابتدا از شهر زرین خارج می کند و خر پای دیو را می کشد و عاشق آسمای پری می شود و با او ازدواج می کند. اسمای پری از حمزه دختری به دنیا می آورد که نام او را قریشی می گذارند. امیر از دختر شاه مصر هم صاحب پسری بنام عمرو می شود. امیر حمزه به جستجوی مهر نگار می رود و بارها با سپاهیان نوشیروان می جنگد. در تمام قصه سخن از طلسم موجودات افسانه ای مانند دیو و دوال یا و گلیم گوش و جنگ با کفار است و همواره حمزه پیروز است. سرانجام کار حمزه با مهر نگار ازدواج می کند تا اینکه در یکی از جنگها مهر نگار توسط زخم زوبین کاوس می میرد و حمزه از غم دیوانه می شود. بزرگمهر پیش بینی می کند که حمزه ۲۱ روز دیوانه است و بعد بهبود می یابد. پس از آن جنگها با نوشیروان ادامه می یابد و حمزه با گلیسوار دختر کنجال گیلانی ازدواج می کند و در جنگ بعدی با نوشیروان با دختر دیگر او مهر افروز ازدواج می کند. این نبردها تا زمان کناره گیری نوشیروان از سلطنت و به تخت نشستن هرمز ادامه دارد. امیر حمزه پس از جنگ ها و سفرهایش به مکه باز می گردد و با پیامبر اسلام^(ص) ملاقات می کند و از دین حضرت ابراهیم به دین محمدی مشرف می شود. در جنگ با لشکر مصر و شام و روم شاهزاده بورهند رومی را می کشد. هند مادر بورهند به انتقام او هرمز را تحریک می کند به مکه حمله کند. در این جنگ تمام یاران حمزه کشته می شوند و مادر بورهند به حمله اسب حمزه را کشته و با افتادن او از اسب سینه او را می درد و جگرش را می خورد و بعد از ترس پریانی که دوستان حمزه اند به حضرت محمد^(ص) پناهنده می شود. حضرت بر جسد حمزه نماز می گذارد و هند توبه کرده مسلمان می شود. جماعت پریان به فرماندهی قریشی دختر حمزه سر می رسند و تقاضای انتقام خون حمزه را دارند اما حضرت آنها را منصرف می کند. داستان در نهایت با ذکر

چند داستان از پیامبر اسلام (ص) و حضرت علی (ع) به پایان می رسد [۸].»

تصویر سازی داستانهای امیر حمزه (مکتب هندو ایرانی)

با توجه به تعداد اندک پرده های نقاشی موجود در موزه های جهان تعدادی از تصاویر به لحاظ نوع داستان و تصویر نگاری هندی آن انتخاب شده است.

۱ - این تصویر متعلق به موزه بریتیش لندن به شماره موزه ۱۵۱۲-۱۸۸۳ با شیوه کار کاملاً هندی است و با رنگ آمیزی های درخشان و منظره نگاری قرن ۱۶ میلادی هند کاملاً مطابقت دارد. این صفحه در خلال سالهای ۱۵۶۲ تا ۱۵۷۷ م. ساخته شده و مربوط به داستان ظاهر شدن شخصیت خیالی است که با چهره و لباس میدل یک زن جوان زیبا در بین جنگلها سعی دارد تا یکی از شخصیتهای داستان حمزه نامه بنام شاه ایرج مالک را فریب دهد. او قصد دارد تا شاه را با بستن در بین درختان به اسارت در آورد. در این پرده نقاشی بناها با سقف های گنبدی و نیم گنبدها دقیقاً برگرفته از معماری هندی است که با نوع تزئین درختان و استفاده از بوته های گلها بر سطح زمین همخوانی دارد. به احتمال زیاد این اثر توسط یکی از نقاشان هندو کار شده است زیرا حال و هوای کاملاً هندی بر آن مشهود می باشد.

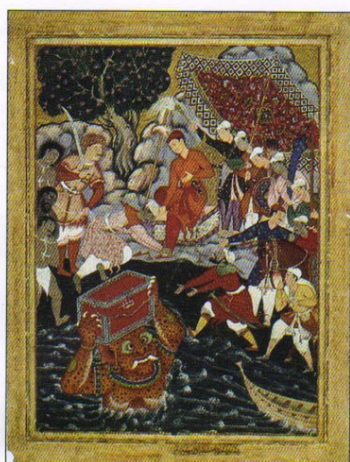
تصویر شماره ۱

۲ - این نقاشی در موزه بریتیش لندن با شماره ۳۸ در هفتمین قسمت کتاب حمزه نامه قرار دارد. این پرده تصویر جنگ مازندران را نشان می دهد که در آن حادثه نبرد اسطوره ای ایرانیان را در ماجرای امیر حمزه با اهالی مازندران شبیه سازی کرده است و به لحاظ تصویر سازی یاد آور نبرد رستم در جریان جنگ با اکوان دیو مازندران در کتاب شاهنامه می باشد. در این پرده حمزه عموی پیامبر با لشکریان خشمگین دشمن احاطه شده و آرایش صورت مردان مبارز و البسه جنگی آن به خصوص نوع آرایش صورت و محاسن مردان و تزئینات البسه یادآور جنگاوران عصر صفوی است در حالیکه چهره و لباس مردی که در پایین تصویر قرار گرفته کاملاً هندی بوده و طرح بنا ی دور نما نشانگر ساختمانهای دوره گورکانی هندی است. این تابلو یکی از نمونه آثار نقاشی شده مکتب هندو ایرانی است که تلفیق هردو سبک را یکجا بکار گرفته است.

تصویر شماره ۲

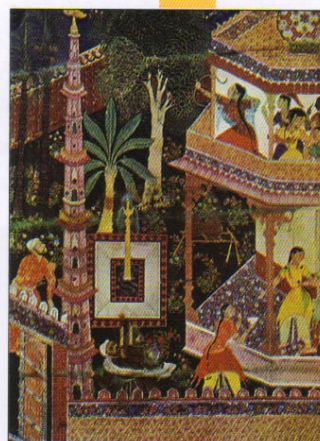

۳ - این تصویر در موزه بروکلین با شماره ۲۴،۴۷ نگهداری می شود که در آن (ارگان دیو) زره فلزی حمزه را در یک جعبه برای حمزه می آورد. این اثر در سالهای ۱۵۶۲ تا ۱۵۷۷ م ساخته شده و مواد آن آبرنگ و طلا بر پارچه کتانی است. ابعاد این پرده ۷۹/۱ x ۶۳/۳ سانتی متر است با توجه به مرکزیت امیر حمزه به شکل یک مرد جوان در مرکز تابلو و صورت مردان نیمه برهنه و بردگان اسیر احتمالاً صحنه مذکور مربوط به حمله امیر حمزه به منطقه سراندیپ است که در آن به جنگ هیولایی به نام لندهور می رود. در این اثر نوع نقاشی و تزئین سایبان و نوع جلوس حمزه بر تخت و البسه یارانش در سمت راست پرده تماماً به شیوه صفوی کار شده و در بخش چپ پرده سبک کاملاً هندی است. حرکت امواج رودخانه و نقاشی دیو برگرفته از تصاویر موجودات افسانه‌ای هندی می باشد.

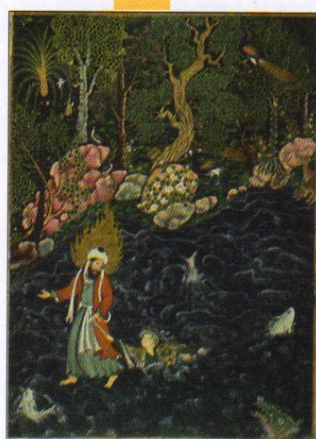
تصویر شماره ۳

۴ - این نسخه در موزه بریتیش لندن نگهداری می شود و صحنه تیر اندازی مهرنگار دختر نوشیروان است. این پرده دقیقاً به سبک هندی کار شده و البسه - بناها و دور نمای نقاشی به همراه رنگهای درخشان یادآور نقاشی های کاملاً اصیل هندی است که یادآور بناهای دکن می باشد. این اثر در سالهای ۱۵۶۴ تا ۱۵۷۹ م ساخته شده و ابعاد آن ۵۲*۶۸ سانتی متر است و بر کاغذ نقاشی شده است.

تصویر شماره ۴

۵ - این اثر برگرفته از کتاب حمزه نامه است که در موزه بریتیش قرار دارد و در آن تصویر پیامبر اسلام با صورت کاملاً مشخص به سبک ایرانی نقاشی شده و در آن عبور پیامبر اسلام را از رود خروشان نشان می دهد در حالیکه پیکر امیر حمزه را از درون آب نجات می دهد. این اثر به استثنای آیت‌های تصویری دو شخصیت محوری آن تماماً به شیوه هندی کار شده است و احتمالاً توسط نور ادهار در خلال سالهای ۱۵۶۲ تا ۱۵۷۷ م بر کتان نقاشی شده است.

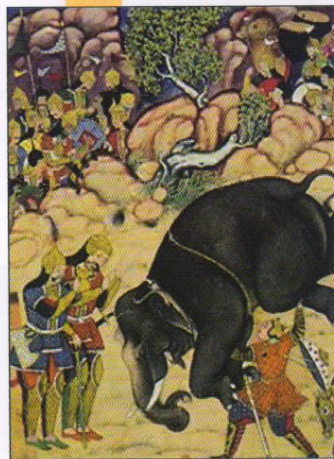

تصویر شماره ۵

۶ - این اثر نقاشی تصویری از خواجه عمرو عیار امیر حمزه است که در نوع تصویر گری آن تفاوت قابل ملاحظه‌ای نسبت به سبک هندو ایرانی دیده می‌شود. نوع طراحی - رنگ آمیزی و نوع حرکت دلاوران در صحنه جنگ تماماً با آبرنگ و به شیوه هندی کار شده است. این اثر در سال ۱۵۷۰ م. ساخته شده است.

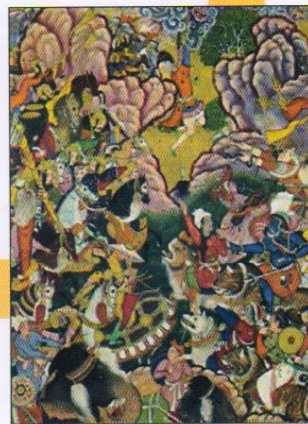
تصویر شماره ۶

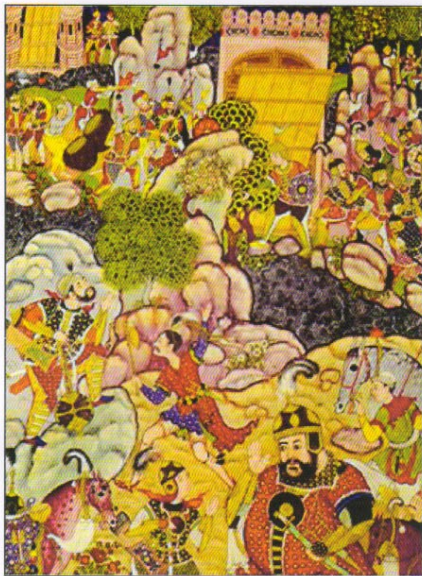
تصویر شماره ۷

۸ - تصویری از حمزه نامه متعلق به مجموعه گالری فریر است که بنا به شرح ماجرا بر خورد دو نیروی متخاصم امیر حمزه و دشمن را در جاده موسوم به راه ابریشم بازسازی می‌کند. شیوه نقاشی این تابلو تمام به سبک هندی است که در طراحی دشت و صخره‌ها دقت زیادی در رنگ آمیزی آن مشاهده می‌شود در این نبرد یاران امیر حمزه غولان سیاه و موجودات افسانه‌ای هستند که سوار بر حیوانات به خصوص فیل هندی دیده شده است و حمزه در مرکز این تابلو در حال تحریک و تهییج مبارزان و عیاران خود است.

۷ - تصویری از حمزه نامه متعلق به مجموعه گالری فریر که در آن نبرد امیر حمزه با لشکریان منطقه سراندیپ را نشان می‌دهد. در این تصویر حمزه بنا به فرمان انوشیروان و تحریک بختک برای دریافت مالیات به سراندیپ می‌رود و در این بین برای مبارزه مجبور به درگیری با فیل می‌شود. طراحی درختان و تخته سنگهای دور نما دقیقاً به سبک نقاشان جنوب هند است در حالیکه البسه مبارزان و نوع آرایش صورت مردان سبک صفوی است.

تصویر شماره ۸

تصویر شماره ۹

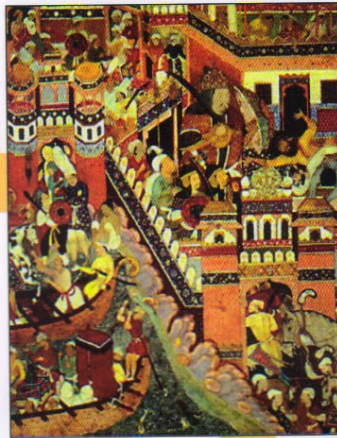
۹ - تصویری از حمزه نامه متعلق به مجموعه گالری فریر با موضوع عقب نشینی زمرد شاه است. زمرد شاه از شخصیت‌های خیالی این داستان است که تصویر آن در بخش پایین تابلو مشاهده می‌شود در حالیکه سپاهیان خود را به صخره موسوم به نوشاد برگردانده تا مجدداً نقشه حمله را طرح ریزی کند. در این تصویر نشان می‌دهد که او سعی دارد تا حمزه را در موقعیتی قرار دهد تا مجبور به حمله شود. پس یکی از سربازانش را تفهیم می‌کند تا حصار دفاعی قلعه بالای صخره را تحکیم کند در بخش دیگر نقاشی سربازان حمزه را با عمرو نشان می‌دهد که گزارش قلعه دفاعی و باروی نوشاد را به یکی از پسران حمزه می‌دهد. در این نقاشی به استثنای رنگ آمیزی و طراحی نوع قلعه به سبک هندی تمام طراحی‌ها به شیوه صفوی است.

۱۰ - تصویری از حمزه نامه متعلق به مجموعه گالری فریر است که در آن جنگ دریایی حمزه و یارانش را با شخصیت خیالی دیگری به نام شاه اهراس نشان می‌دهد. کشتی جنگی حمزه اسیر طوفان شده و از میان دریا موجودی غول پیکر شبیه گراز و پوزه‌هایی وحشتناک سر برآورده است که گشادی دهانش به قدری است که می‌تواند تمام کشتی حمزه را ببلعد. حمزه در این تصویر با لباس قرمز نقاشی شده در حالیکه بسیار خشمگین بوده و یک خدنگ را به سرعت به چشمان این هیولای دریایی پرتاب می‌کند. عمرو عیار او قلاب سنگی را آماده کرده و در حال پرتاب به سمت این موجود غول پیکر می‌باشد. با توجه به نوع رنگ آمیزی درخشان - استفاده از رنگ قرمز غالب و نوع چهره سازی افراد به احتمال زیاد این نقاشی توسط نقاشان هندو کار شده است.

تصویر شماره ۱۰

۱۱ - تصویری از حمزه نامه متعلق به مجموعه گالری فریراست که در آن قلعه و استحکامات دفاعی حمزه را در یک منطقه اروپایی نشان می دهد و در آن دژبان های کشیک در بخش بالای بارو در حال مراقبت هستند. این قلعه جایی است در مغرب زمین که طی یک طوفان دریایی کشتی حمزه و یارانش به سمت آن حرکت کرده اند. در بخش چپ این تابلو شاه مرزوق حاکم این منطقه را نشان می دهد که پس از سرقت و رفتن به سمت کشتی، سوار و در حال فرار هستند در حالیکه غنایم زیادی را با خود حمل می کنند. در این تابلوی نقاشی عمیقاً تأثیر هنرمندان هندو حس می شود.

تصویر شماره ۱۱

۱۲ - تصویری از حمزه نامه متعلق به مجموعه گالری فریر است که در آن حمزه و عمرو برای عملیات اکتشافی به قلعه غضنفر وارد می شوند در حالیکه غضنفر از بالای قلعه در حال دشنام و نفرین است. عمرو در پایین به او پاسخ می دهد اما حمزه با رفتاری شجاعانه مانند مصاف‌های جنگی با او برخورد می کند. در ادامه داستان حمزه او را شکست می دهد و عمرو به دلیل دشنام‌های او زبانش را از حلق می برد و با فتح قلعه استحکامات آن توسط حمزه و یارانش تصاحب می شود. نوع قلعه سازی و تزئینات و بنا و رنگ آمیزی و پوشش‌های افراد دقیقاً برگرفته از دوره اکبر شاه است.

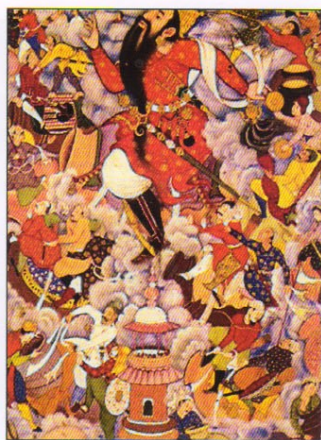

تصویر شماره ۱۲

۱۳ - تصویری از حمزه نامه متعلق به مجموعه گالری فریر است. در این نقاشی زمرد شاه پس از شکست های پی در پی از حمزه، شبانه و مخفیانه به سمت کوهستان عظیمی که یارانش در آن سرگردان هستند، فرار می کند و پس از ۹ روز به آنجا می رسد. این صحنه بخشی از داستان بیعت دوباره او و یاران وفادارش مانند رحیم خان اشام و یاقوت می باشد که در زیر سایه بان بیعت وفاداری می کنند و نقشه دسیسه چینی و توطئه دیگری برای حمله به حمزه را می کشند.

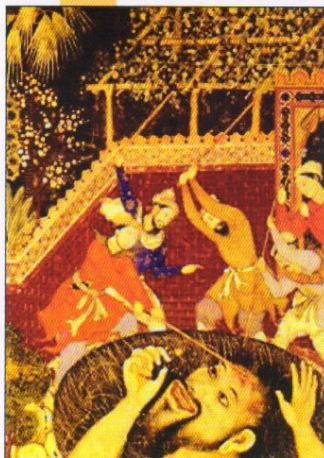

تصویر شماره ۱۳

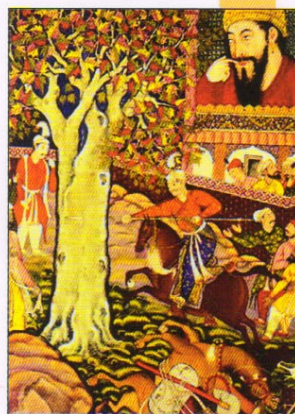
تصویر شماره ۱۴

۱۵ - تصویری از حمزه نامه متعلق به مجموعه گالری فریر است. صحنه صحنه‌ای از حضور زمرد شاه و حمزه در قلمرو شاهی مالک آرگوش که در آن هر کدام زور آزمایی می‌کنند. در این نقاشی تصویری از قدرت و مهارت حمزه را نشان می‌دهد که در مقابل شتر زمرد شاه که بار سنگینی دارد و در بخش پایین تصویر بر زمین زده شده و زمرد در بالای تصویر و دور نمای آن نظاره گر صحنه‌ای از هنر نمایی حمزه است که با نیزه خود ضربه‌ای به درخت قطوری می‌زند که باعث شگفتی همگان می‌شود.

تصویر شماره ۱۶

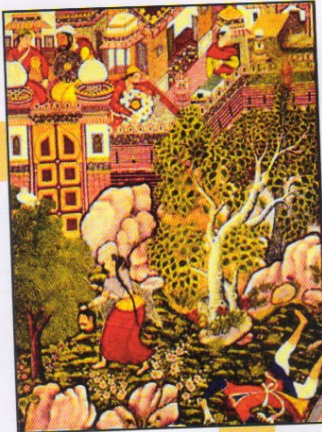
۱۴ - تصویری از حمزه نامه متعلق به مجموعه گالری فریر است. در این نقاشی دو شخصیت حمزه و زمرد شاه را مجدداً در کنار هم در رابطه با جادوی جادوگری قرار داده است که طلسم او سربازان حمزه را ترسانده و زمرد شاه را از چنگ حمزه نجات داده است. حوادث دفع طلسم این جادوگر در شهری به نام آنتالیا است که تماماً در آسمان اتفاق می‌افتد.

تصویر شماره ۱۵

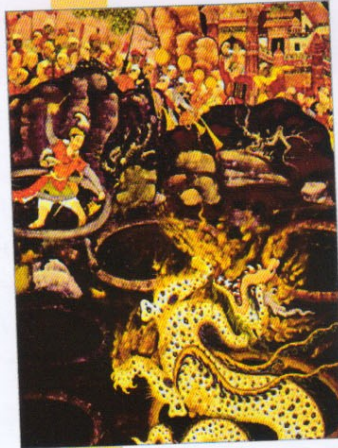
۱۶ - تصویری از حمزه نامه متعلق به مجموعه گالری فریر است که در آن سقوط زمرد شاه را به صورت پیکره عظیم در قعر یک چاه سیاه نشان می‌دهد در حالیکه سربازان کشیک حمزه از قبل متوجه او شده بودند و با نیزه و چوب به سمتش حمله می‌کنند.

۱۷ - تصویری از حمزه نامه متعلق به مجموعه گالری فریر است. صحنه ای است که در آن یک عیار زن به نام خوشخرام از یاران حمزه سر فردی به نام کچ دست را می برد. در این تصویر زمانی که جاسوسها کشف می کنند فرخ نژاد در خانه بابا قرار دارد شاهزاده را توسط یک تونل مخفی فراری می دهد و در شب کچ دست که عیار تاپسان از دیگر شخصیت‌های داستان است فرخ نژاد را می دزدد و تاپسان سعی می کند برای دومین بار شاهزاده را به جزیره خیال جایی که دختر او سکونت دارد بفرستد. پس خوش خرام دختر ملک شاه به خونخواهی سر کچ دست را می برد و به عنوان غنیمت آن را به دست گرفته و در حال بازگشت است.

تصویر شماره ۱۷

۱۸ - تصویری از حمزه نامه متعلق به مجموعه گالری فریراست و صحنه ای از آتش زدن یک اژدهای مخوف توسط عمرو است که داستان آن مربوط به دعوت حمزه و عمرو از گیتان شاه به دین اسلام است که در آن می بایست حمزه از یک جاده‌ای عبور کند که در آن به یک چاه می رسد و در آن عمرو با پرتاب شیشه نفت به سمت این هیولا او را می سوزاند.

تصویر شماره ۱۸

۱۹ - تصویری از حمزه نامه متعلق به مجموعه گالری فریر است و یونس در این نقاشی دریانوردی است که به صورت داوطلبانه به سمت ساحل بازگشته تا حمزه را آزاد کند. در این اثر با رهبری شخصی به نام سورج و برادرش عمرو عیار حمزه را یاری می دهد.

تصویر شماره ۱۹

نتیجه

کتاب مصور حمزه نامه یکی از آثار ارزشمند هنری به لحاظ نوع کار و سبک به کار رفته نقاشی هندو ایرانی دوره اکبری است که با توجه به ابعاد بزرگ آن و تعداد پرده های نقاشی کثیر در نوع خود بی نظیر بوده و این نشان دهنده میزان علاقمندی شاهان گورکانی هند هم دوره صفوی است که همپای درباریان دوره صفوی در غنای فرهنگ و هنر شرقی با حال و هوا و روحیه هنرمندان محلی خود به خوبی کوشیده کوشیده‌اند. این اثر فاخر برای اولین بار در تاریخ هنر اسلامی توسط هنرمندان هندو ایرانی و با مشارکت دو فرهنگ غنی و متفاوت از نوع ساختاری خلق شده است که جزو شاهکارهای هنری جهان محسوب می شود.

منابع

- ۱ - شعار، جعفر، ۱۳۴۷ «قصه حمزه» چاپ اول، جلد ۱، دانشگاه تهران، تهران.
- ۲ - غروی، مهدی، حمزه نامه، مجله هنر و مردم، آبان ۴۸، ش ۸۵.
- ۳ - عبدالرحمن، سید صباح الدین، بزم تیموریه، مترجم: سید عبدالقادر هاشمی.
- 4 - www.encyclopaediaslamica.com/madkhhhal?php?sid=6550
- 5 - Sivaramamurti "c.1970: "Indian Painting" National Book Trust, New Delhi.
- ۶ - چوهدری، شاهد، تاثیر و نفوذ شاهنامه در زبان و ادبیات پنجابی، فرهنگ، کتاب ۷، پاییز ۱۳۶۹.
- ۷ - وهمن، فریدون، ماجراهای حمزه، در نامه مینوی زیر نظر حبیب یغمایی و ایرج افشار، جاویدان، تهران، سال ۱۳۵۰.
- ۴ - موزه مترو پولیتن - موزه بریتیش میوزیوم لندن - گالری هنری فریر - موزه بروکلین
- ۵ - ویکی پدیا

♦ نویسنده مقاله کارشناس ارشد هنر /گرایش پژوهش هنر است و مسئول موزه خط و کتابت میرعماد در مجموعه کاخهای سعدآباد، زعفرانیه، تهران که این مقاله را در دی ماه سال ۱۳۹۱ شمسی به رشته تحریر کشیده برای ما ارسال کرده است.
 تهران - ولی عصر - زعفرانیه - مجموعه کاخهای سعد آباد - موزه میر عماد - تلفن ۰۲۱۲۷۹۴۰۳۸۷

۲۰ - تصویری از حمزه نامه متعلق به مجموعه گالری فریر است. صحنه‌ای که در آن طهماسب شخصیت فرعی داستان حمزه در صدد انتقام جویی از حمزه است که با سربازان متحد و هم‌رزم خود از پشت سر به حمزه سوار بر اسب حمله می کنند. در بخش بالای تصویر عیار حمزه یعنی عمرو را نشان می دهد در حالیکه قلوه سنگی را آماده کرده تا به سمت موجود غول بیکری که دم اسب حمزه را گرفته پرتاب کند و حمزه با شمشیر آخته در صدد تلافی است.

تصویر شماره ۲۰